

מבוא

בקיץ 2004 הפיץ הארגון ההומניטרי רופאים ללא גבולות בין פעיליו את חמשת הכרכים הראשונים בסדרה של ניתוחי מקרה שכותרתה "רופאים ללא גבולות משמיע את קולו". הסדרה נסבה על מעשה העדות, שנחשב מאז ייסודו של הארגון ב-1971 לאחד מעקרונות הדגל שלו ולסימן ההיכר שהבחין אותו מהוועד הבין-לאומי של הצלב האדום, ארגון ההומניטרי מבוסס וותיק שנודע במחויבותו לדיסקרטיות. במבט ראשון נראתה סדרת המחקרים כתוספת לגוף הולך ומתרחב של מחקרים שנכתבו מאמצע שנות התשעים בידי ארגונים וסוכנויות הומניטריים כדי להפיק לקחים מניסיונה העגום של הפעולה ההומניטרית באזורי אסון ומלחמה בשנים החולפות; אולם ניתוחי המקרה שנכללו בסדרה לא עסקו כמעט בפעולות ההצלה עצמן ובאירועי המשבר שזימנו אותן. בניסיון "לסייע למתנדבים להבין ולאמץ את תרבות הארגון בכל הנוגע להתבטאויות פומביות על נושאים עקרוניים", הפנו המחקרים את הזרקור לדיונים שעוררו מבצעי הסיוע ההומניטריים בתוככי רופאים ללא גבולות ולעמדות הציבוריות שהארגון בחר להשמיע במהלכם. על מנת להנחיל למתנדבים את תרבות העדות, מונח שבעיני אנשי ונשות רופאים ללא גבולות היה מחייב ועמום במידה שווה, בחרו עורכי הסדרה להתמקד במצבי חירום שבמהלכם התחדדו הנזקים הכרוכים בהשלמה שבשתיקה עם פגיעה בקורבנות אך התחדד גם המחיר הכרוך בביקורת פומבית על מצבם, כך שפעילים הומניטריים נאלצו לתמרן בין שתי אפשרויות הפעולה הלא מספקות הללו. הפדגוגיה של העדות כפי שפותחה בסדרה הייתה מבוססת על ההבחנה ש"אי-אפשר לצמצם את העדות להחלה מכנית של כללים ופרוצדורות", ושישומה "מחייב להבין את הדילמות הגלומות בכל פעולה הומניטרית מעצם טבעה".¹ שלא כהכשרות אחרות

1. Binet, Introduction. בשל חילוקי הדעות שעוררו המחקרים בתוככי הארגון הם הוגדרו בתחילה כמסמכים פנימיים, ונחשפו לציבור רק כמה שנים לאחר פרסומם. המחקרים נגישים כיום באתר אינטרנט המוקדש להם. ראו <http://speakingout.msf.org> (אוחזר ב-20.7.15).

באתיקה מקצועית, שעושות שימוש בתיאורי מקרה פיקטיביים ומנתחות דילמות תיאורטיות, הסדרה "רופאים ללא גבולות" משמיע את קולו" חילצה את הלכטים הלא פתורים שלה מההיסטוריה של הפרקטיקה ההומניטרית ומהדיונים הממשיים שהתנהלו בין פעילים במהלך משברים מרכזיים בתולדות הארגון. ניסיונותיהם של הפעילים לתרגם את מחויבותם העקרונית לעדות למעשים קונקרטיים בנסיבות הללו הוצגו בסדרה מפי הפעילים עצמם, ובפירוט אתנוגרפי מהפנט. המועצה הבין-לאומית של רופאים ללא גבולות, שיזמה את כתיבת סדרת ניתוחי המקרה במטרה ליישב מחלוקות שנתגלעו בארגון באשר למשמעותה של העדות ההומניטרית ולמחויבויות שנגזרו ממנה, דרשה להשמיט את המסגרת הנרטיבית שנכללה בגרסה מוקדמת של תיאורי המקרה כדי להימנע ממה שנתפס כהצגה מוטה של העמדות היריבות. כתוצאה מכך, מה שאמור היה להיות טקסט יסודי ומכריע באתיקה של העדות ההומניטרית נכתב מחדש, בלשון העורכים, כ"טקסט-מונטאז'", שכלל אך ורק מובאות גולמיות מראיונות, ממסמכים פנימיים ומקטעי עיתונות, לצד דברי הסבר מינימליים.²

כיצד קרה שהעדות, פעולה יומיומית של דיווח על אירועים שקרו שביצועה אינו מציב לכאורה דרישות מיוחדות, החלה להתפרש כעניין מסובך, תובעני ונפיץ כל כך? איזה פשר אפשר להקנות למחוות העדות אם אפילו חסידיה הנלהבים ביותר אינם מסוגלים להסכים על מאפייניה? ומה אפשר ללמוד מחשבון הנפש של פעילי רופאים ללא גבולות, שנמשך עוד זמן רב לאחר פרסום הכרכים הראשונים בסדרת ניתוחי המקרה, על טיבה של העדות על אסון ומלחמה בכלל? בספר זה אבקש להראות כי טרדות העדות של רופאים ללא גבולות, אחד הארגונים ההומניטריים הגדולים והחשובים הפועלים היום בעולם, אינן עניין שולי או אזוטרי. אטען שאי-הנחת שהעדות מעוררת דווקא בקרב מי שדבקים בה באדיקות היא סימפטום לתהפוכות שפקדו את מוסד העדות במהלך המאה העשרים. קשיי העדות ההומניטרית מסגירים את הממד האמביוולנטי של העדות על אירועי קיצון בעידן שלנו, שהוא תו היכר מהותי ובלתי נפרד ממנה. הם מהווים את אחת מנקודות השיא של תהליך היסטורי שבמהלכו העדות הפכה לא רק למענה הזמין ביותר לצורך הבורע להתמודד עם רעות פוליטיות אלא גם לבעיה סבוכה בפני עצמה.

עדויות של ניצולי שואות ורצח עם, של קורבנות עינויים וסחר, של חיילים משוחררים ומבצעים של מעשי זוועה, של עובדי סיוע ושל פעילי זכויות אדם היו במהלך המאה העשרים לתופעה שכיחה בספרות הציבוריות במערב. קולו של הפרט שהיה מעורב בקרוב באירועים חריגים של אלימות, דיכוי ורדיפה

2. שם.

מככב כיום בפרויקטים של זיכרון קולקטיבי, ביוזמות לפיוס לאומי ובקמפיינים ציבוריים נגד רעות שעודן מתחוללות. מעל במות רבות – בכתי משפט ובוועדות אמת ופיוס, בסרטים תיעודיים ובדיווחים חדשותיים, בארכיונים מתמחים ובתערוכות אמנות – מופיע העד כבן לוויה הכרחי של טענות אמת היסטוריות ופוליטיות וכדמות המגבה את הקריאות לפעולה המקופלות בהן, מקנה להן משנה תוקף, או לכל הפחות מתבלת אותן בקורטוב של רגש ותחושת מציאות. עדויות על אסונות, על מלחמות ועל דיכוי וקיפוח שגרתיים הפכו לחיזיון כה נפוץ בפוליטיקה שלנו עד שקשה לדמיין את הפוליטיקה בלי העדות ואת העדות מחוץ לפוליטיקה. שני פניו של השידוך הזה נדמים בעינינו מובנים מאליהם. מצד אחד, הזיקות שנארגו הודות לעדות בין האמת הפוליטית לניסיון האישי, בין הזימון לפעולה לבין הרגש ובין השיפוט המוסרי לסיפור יוצרות את הרושם שלא ניתן לעורר עניין ציבורי בסוגיות טעונות ללא דמות וקול הופכי קרביים. מצד שני, הפיכתה של העדות לפרקטיקה ורסטילית שמזוהה לא רק עם דיווחים בגוף ראשון על אירועים שהיו אלא גם עם רשמים עיתונאיים או אתנוגרפיים, עם מחקר היסטורי, עם יצירות אמנות ועם וידויים קתרטניים, מעמיקה את דימויה כמבע המציית לדחף מיוחד ומבטא מעורבות מחויבת בענייני העולם.

החיבור שלפניכם מבקש להרחיק את המבט מהמופעים הנפוצים של מעשה העדות על אסון ומלחמה כפי שהשתרש והתמסד בעידן העכשווי כדי לברר כיצד החלה העדות למלא תפקיד מרכזי כל כך בשדה הפוליטי וכדי לברר מה אפשר לה דריסת רגל כה משמעותית בו. הוא מבקש להזכיר שלעדות יש היסטוריה – או ליתר דיוק היסטוריות – משל עצמה ולזרות אור על כמה ניסיונות נועזים להתערב במהלכיה, שמשקעיהם המסוכסכים אחראים במידה רבה למה שהעדות הפכה בסופו של דבר להיות. הספר חותר להחיות כמה תחנות מרכזיות בתולדות עיצובה של העדות כמענה לרעות פוליטיות כדי להבין מה מייחד את מעשה העדות על אסון ומלחמה מעדויות משפטיות או מדיווחים עובדתיים שגרתיים, וכדי לאתר היגיון מובחן בתוך בליל המופעים והצורות שלו.

ספר זה אינו מתיימר לשחזר במלואן את תולדות התאזרחותה של העדות בפוליטיקה. תחת זאת הוא מבקש להאיר היבט חשוב של מה שמכונה לעתים "עידן העד", "עידן העדות" או "מאת העד", שלא זכה עד כה לתשומת לב ראויה.³ הספר מתעכב על סימני השאלה שליוו את התבססותה של העדות במהלך המאה העשרים ואת התמסדותה כאפיק מרכזי לגיבוש זיכרון קולקטיבי ואחריות מוסרית, במטרה לספר מחדש את סיפור ההצלחה של העדות מנקודת

3. ראו Wiewiorka, L'ère du témoin; פלמן, הדבר של קאמי; Ellis, Seeing Things, p. 9

המבט של העיסוק בכישלון האפשרי והצפוי שלה. נקודת המוצא שלו היא ההבנה שההכרה במכשולים שבהם כרוך מימושן של התשוקה להעיד ושל החובה להיות לעד הייתה חלק בלתי נפרד מן המאמצים להקנות לעדות עמדת השפעה בחיים הציבוריים. לטענתי, עלייתה של העדות במאה העשרים חבקה שתי מגמות סותרות: מצד אחד, הקידום של מה שניתן לכנות "סמכות הניסיון", כלומר של התביעה להקנות לחוויותיהם הבלתי אמצעיות של קורבנות, לוחמים או פעילים כפי שהן מתוארות בסיפור העדות מעמד מועדף כמקור לאמת מוסרית ופוליטית;⁴ מצד שני, ההבנה כי הניסיון הוא בסיס רעוע לעדות טובה וכי מעשה העדות אינו יכול להסתמך אך ורק על התרגום הספונטני שלו לכלל סיפור או דיווח. בזמן שהאטרקטיביות של העדות הלכה וגדלה, התחדדה גם ההתייחסות לעדות כאל בעיה - כאל מעשה המעורר קשיים ומחייב תשומת לב מיוחדת. מי שקידמו את העיסוק בעדות על שני היבטיו היו ברוב המקרים עדים בעצמם, שביקשו לחדד את מטרותיו של מעשה העדות, להגדיר את מיקומו המובחן בשדה הפוליטי ולפרט כיצד עדות אותנטית אמורה להיראות, וכל זאת כדי להגביר את תהודתו הציבורית של מעשה העדות. כך, הפרובלמטיזציה של העדות לא הפריעה לה להתאזרח בחיים הפוליטיים, ואף אפשרה לה למלא תפקיד משמעותי ורב-ממדי יותר במסגרתם.

הספרות הענפה על עדויות אסון ומלחמה אמנם הקצתה לעדות את מקומה האתי והפוליטי הראוי בהיסטוריה העקובה מדם של העת הזאת, אך לא ידעה להסביר בצורה מורכבת ומקיפה דיה מהן אותן תכונות פונקציונליות של מעשה העדות שלהן צריך לייחס את המעמד הנכבד שלו. למשל, הסוציולוג הצרפתי רנו דולון הכתיר את העד כמקבילה העכשווית של הנביא, בטענה שקריאת ההשכמה שהוא משמיע מפנה את הזרקור אל התולדות המוסריות של אירועים היסטוריים, מאפשרת לבחון מחדש דוקטרינות אידיאולוגיות, ותובעת לעשות שימוש פעיל בכושר השיפוט.⁵ בדומה לכך הוזכרו עדים גם כמקור לא אכזב ל"סיפורים עצובים וסנטימנטליים", שלטענת ריצ'רד רורטי ממלאים תפקיד חיוני בהרחבת גבולות הדמיון ומעוררים את הרגש המוסרי ואתו את העניין ההומניטרי בזולת.⁶ אך ככלל, ההתייחסות האוהדת הזאת לתפקיד שהעדות מילאה ומוסיפה למלא בהרחבתם של מפות הרדאר המוסריות ושל הדמיון הפוליטי התעלמה מכך שלצד דימויים וסיפורים מרגשים ולצד התרעות מהדהדות, עדים הם גם מקור למחשבה ביקורתית מעמיקה על עבודת הזיכרון ועל עבודת ההצלה שבה הם משתתפים. כאשר

4. על סמכות הניסיון ראו Scott, *The Evidence of Experience*, p. 776

5. Dulong, *Le Témoin Oculaire*, p. 16

6. Rorty, *Human Rights*, p. 119

מסיטים את המבט מן העדויות עצמן אל הדיונים שמעשי עדות עוררו וממשיכים לעורר, מתברר שהעדויות מסייעת ללבן שאלות יסוד הנוגעות לאחריות המוסרית והפוליטית לנוכח אירועי קיצון, לפחות באותם מצבים שבהם עדים אינם מהססים להתמודד בגלוי עם דרישותיה המפרכות והסותרות לעתים של העדות.

הניסיון להפנות את תשומת הלב למומחיות שהלכה ונשזרה בעדות במהלך המאה העשרים בד בכד עם הבנתה כמעשה תובעני וקשה לביצוע אינו מתיישב עם ההבנה האינטואיטיבית של העדות כפעולה שאמנם כרוכה באי־ספור קשיים מבחוץ אך מהלכה הפנימי פשוט וברור. פעילים, עיתונאים, צלמים וכמותם קורבנות רבים של מעשי אלימות מבינים את העדות כמעשה שעיקרו בתיעוד ובחשיפה של עוול שגורמים בעלי עוצמה מבקשים להעלימו או לטשטשו; הם מניחים שבעזרת העדות ניתן לחזק את תביעת הזכות של קורבנות העוול שנעשה ולגבותה בראיות עובדתיות. העדות, על פי התפיסה הזאת, מבססת באופן משכנע את מציאותם של אירועי העבר בזכות הנכחתו של "אני" דובר שדמותו נמתחת בין העבר להווה וערכה לאמתותם של הדברים שעליהם הוא מדווח. אולם התפיסה המקובלת הזאת של העדות, המקבלת כפשוטה את תביעת האמת שלה ומאשררת אותה, אינה נותנת ביטוי הולם למגוון הצורות שהיא לובשת ולשלל הטרדות שהיא מעוררת בעשורים האחרונים. שכן, אחד המאפיינים הבולטים של העדות, כפי ששימשה בידי יחידים וקבוצות שביקשו להבליט את המחיר האנושי של הפוליטיקה, היה ההכרל שנוצר בינה לבין עדות הראייה מהטיפוס העובדתי והדיווחי המוכר.

כדי להיות לעד שאינו מדווח על אירועים שגרתיים אלא מתמודד עם משאן של התרחשויות יוצאות מן הכלל, לא תמיד היה צורך ולא תמיד היה די במילוי התנאים החברתיים הנדרשים כדי להפוך לעד ראייה. במחקר הסוציולוגי המקיף שהקדיש דולון לעדות הראייה הוא טען שעד הראייה נוצר בדיעבד מכוחו של האקט הלשוני שבו מצהיר הדובר בפומבי על כך שנכח במקום האירועים וצפה בהם כמו עיניו. לדבריו, "התפיסה של רצף פעולות אמתיות היא אמנם הבסיס והמקור לגורלו הפרטי של העד, והיא הדבר שאליו הוא מתייחס בסיפורו. עם זאת, קורותיו הציבוריים נפתחים עם סיפור ראשון הנמסר במתכונת אוטוביוגרפית. מה שראה, שמע וחווה אינו ניתן לשיתוף אלא בצורה הנרטיבית הזאת, ובעזרת פעילים המוטים בלשון עבר ובגוף ראשון יחיד".⁷ מן העיסוק הער בתנאי העדות על אסון ומלחמה, שהיבטים נבחרים שלו אבחנו כאן, עולה שהשמעתה של "הנוסחה הביוגרפית" "ראיתי" - שבאמצעותה, כפי שגרס דולון, מקבל על עצמו הדובר את מכלול החובות הנגזרות מהיותו עד ראייה והופך הלכה למעשה לכזה

⁷ Dulong, *Le Témoin Oculaire*, p. 13

- אינה ההליך העיקרי, ועוד יותר מזה, אינה ההליך המובטח של היעשות לעד לאלימות פוליטית.⁸ ההיעשות לעד מן הז'אנר הזה יכולה להתחיל עוד לפני שהפרט שנעשה לעד החל לדווח על רשמיו או על חוויותיו, ולעתים היא נשלמת בלי שביטא אותם כלל. הדבר נכון שבעתיים כאשר מעשה העדות אינו נחלתם הבלעדית של עדי הראייה המידיים, שנמצאים בלאו הכי במקום האסון או המשבר וחשים בפגיעהם, אלא מאומץ בלהט כתג זהות בידי צלמים, עיתונאים, אנתרופולוגים, היסטוריונים, אמנים ופעילים.⁹

יתר על כן, מאז כבשה לה העדות מקום של כבוד בחיים הציבוריים, יכולתה האוניברסלית למסור את האמת של העד באמצעים הקונבנציונליים של עדות הראייה ובאמצעותם בלבד הועמדה בסימן שאלה גדול, וזאת בראש ובראשונה מצד מי שהיו בעצמם עדים לזוועות. פרויקטים שונים שחתרו לתחם את העדות, לנסח את תנאיה ולקבוע את הקריטריונים לעדות מוצלחת הציגו אותה כהמשכה של עדות הראייה באמצעים אחרים, אם לא כמחווה הכפופה למשחק אמת בעל כללים שונים לחלוטין. מה בדיוק אמורה הייתה העדות להפיק מלבד אמת עובדתית המעוגנת בישותו של העד הרובר? ואם לא היה די בהנחת הרציפות בין האני הרובר לאני שנכח וראה כדי לבסס את כוחה, מה עוד נדרש כדי להפוך אותה למבע אפקטיבי ומשכנע? התשובות השונות שניתנו לשאלות הללו במהלך המאה העשרים, שעומדות בלב הספר, משרטטות דיוקן מפתיע של העדות כמעשה המערער מבפנים על כללי המשחק של השיח העובדתי ועל יכולתו להיתרגם לעשייה פוליטית באופן בלתי מתווך. בתוך כך הן חושפות את ההשקעה האינטלקטואלית הניכרת ואת ההמצאות הטכניות שהיו כרוכות בהכשרת התנאים למה שנתפס בדרך כלל כמחווה ספונטנית ומתבקשת מאין כמוה של יחידים נרעשים.

הבעיות שהעדות מעוררת והתנאים שנגזרים מהן לביצועה המיטבי נדונו עד כה בספרות המחקר באופן ספורדי ופרגמנטרי. במוקד הדיון עמדו אתגרי הייצוג של השואה כפי שהשתקפו בעדויות הניצולים, שפורשו כעדויות שערכן טמון לא במידע שהן מוסרות אלא דווקא בכישלונן לתאר את חוויותיהם. בתוך כך, ההזדמנויות האתיות והפוליטיות החדשות שנפתחו עם אימוצה הספקני של העדות כאפיק פעולה מועדף להתמודדות עם אלימות, רדיפה והתאכזרות מאורגנות, למרות - ואולי בגלל - בעיותיה, כמעט לא נותחו כלל. תיאורטיקנים המזוהים עם ההגות הפוסט-סטרוקטורליסטית דוגמת ז'אן-פרנסואה ליוטאר,

8. שם, עמ' 56.

9. על מה שסמואל מוין כינה "האיכות הנוודית של העדות" ראו Moyn, Bearing Witness, p. 130

שושנה פלמן וג'ורג'יו אגמבן, היו מהראשונים שזיהו את אופייה המשברי של העדות על האסון והצביעו עליו כמאפיין העיקרי שלה. כפי שאראה ביתר פירוט בהמשך הספר, הוגים אלו מיקדו את טיעוניהם בקשיי העדות של ניצולי השואה והציגו את טרדות העדות כעניין אינטימי שיכולה להיות לו השפעה על השיח הפוליטי, אך זאת אך ורק ככל שהוא נרקם מחוץ לספרה הפוליטית ומסתגר במחוזות רגשיים שמבודדים מן הדחיפות המעשית שמניעה את העדות ומהוויכוחים הבווערים סביבה. מן העבר האחר, מחקרים סוציולוגיים ואתנוגרפיים ועבודות מתחום הלימודים הפוליטיים והלימודים הבין-לאומיים, שבחנו את השימוש הנפוץ היום בעדויות בקמפיינים למען צדק גלובלי וזכויות אדם, התעלמו בדרך כלל מן המחיר הרגשי שמשלמים מי שממלאים את תפקיד הצד השלישי במשבר, לא ייחסו את החשיבות הראויה לשאלות שעורר מעשה העדות, וככלל התייחסו לעדות כאל מדיום של ייצוג עובדתי שטיבו ואופן הפעולה שלו אינם מעוררים קשיים מיוחדים. ההוגים הפוסט-סטרוקטורליסטים הפליאו לנתח את התמורה האתית שחלה בעדות אך לא ייחסו את הערך הראוי להקשרים הפוליטיים שבהם פשטה ולכשה צורה. עבודות המחקר מתחום מדעי החברה שנזכרו לעיל, לעומת זאת, מיקדו את הניתוח שלהם באינסטרומנטליות הפוליטית של העדות ולא נדרשו די הצורך לשינויים האונטולוגיים שחלו בה משהלכה וזוהתה כמחווה אתית.

בניסיון לגשר על הפער ההיסטורי והאנליטי בין שני גופי הידע המרכזיים העוסקים בעדות על אסון ומלחמה, חיבור זה מבקש להעתיק את הדיון בעדות מן הטקסטים העדותיים עצמם, שבהם מתמקדת רוב ספרות המחקר על העדות, אל מה שאני מכנה "מיני שיח מטה-עדויות" – כלומר אל העיסוק הרפלקסיבי בתנאיה של העדות ובמרכיבים ההופכים אותה למעשה אפקטיבי. הוא דן בפרויקטים שהעמידו את העדות לבחינה ביקורתית לא במטרה לערער על היסודות ההכרתיים שלה ולהטיל ספק באמתותה, אלא כדי לממש את מלוא הפוטנציאל שלה כמהלך אתי ופוליטי. העניין ההיסטורי של הספר אינו נתון לפרקטיקות העדות עצמן אלא לפער בין עוברת העדות לבין ההווה העדית שהעיסוק בעדות יצר והעמיק. כיצד השתרשה ההבנה שלפיה אנשים נעשים לעדים בסופו של תהליך אישי וקולקטיבי מפרך ולא בזכות מיקומם המקרי במרחב ובזמן? וכיצד ניתן להבין את המרחק שנוצר בין העדות לבין הניסיון הנחווה דווקא בשעה שהעדות התפרשה כהיגד השואב את תוקפו ואת תוכנו מחוויות קיצון אינטימיות של אלימות ואובדן? באמצעות בחינה של התמורה ההיסטורית שחלה בעדות ושל הפרדוקס המכונן שלה, הספר ממקם מחדש הן את הדילמות העכשוויות של העדות מן הסוג שהעסיק את חברי ארגון רופאים ללא גבולות וארגונים הומניטריים אחרים בעקבות מה שכונה בספרות המקצועית "מצבי החירום המורכבים" בשנות התשעים, והן את קשיי העדות על

"אשוויץ", בשדה רחב ומסועף של ידע על העדות ופעולה ביחס אליה. בשונה מהדיוקנאות המצטיירים במחקרים על עדויות על מצבי החירום הגלובליים מזה ובתיאוריות העדות הפוסט-סטרוקטורליסטיות מזה, העדות מתגלה באופן הזה כמעשה שאיננו מידי וקל לביצוע אך גם אינו משועבד לכישלון אפיסטמולוגי ידוע מראש. כאשר העדות נבחנת במקביל בכמה מבתי הגידול המרכזיים שלה בהיסטוריה העכשווית, אי-הנחת שבעדות מצטייר מחדש לא כטקס אבלות חוזר ונשנה אלא ככוח מעצב וממריץ, המעודד את הפיכתם של עדים לסובייקטים אתיים, ואת גיבושן של צורות חדשות של מעורבות פוליטית על בסיס ההווה העדיית ובאמצעותה.

פרקיו ההיסטוריים של הספר עוסקים בשלושה מופעים שיטתיים, אמביציוניים ומרחיקי לכת במיוחד של מחשבה על מעשה העדות והתערבות במהלכיו במאה העשרים. הדיון נפתח במבחני העדות שהתווה ז'אן נורטון קרו, לוחם שהשתתף במלחמת העולם הראשונה, בספרו *עדים* (1929) - פרויקט רחב יריעה שבו סקר וביקר מאות עדויות של לוחמים על המלחמה. בשלב הבא הספר פונה לשחזר את תפיסות העדות שנתגבשו בחוגי ארכיון פורטנוף לעדויות ניצולי שואה באוניברסיטת ייל שנוסד ב-1979, שהיה המיזם הראשון שתיעד עדויות ניצולים בווידיאו. לבסוף, הספר דן בגרסאות השונות של העדות ההומניטרית על מצבי חירום בעולם השלישי שפיתח ארגון רופאים ללא גבולות המתמחה בהגשת סיוע רפואי לנפגעי אסון ומלחמה. באמצעות פרישה של מארג היסטורי רחב של יוזמות עדותיות אני מבקשת להתגבר על הבידול שאופייני לעיסוק המחקרי בעדות בין עדויות שואה לעדויות על אסונות פוליטיים עכשוויים בעולם השלישי, אך גם להצביע על השתנות התפקידים, המשימות ותחומי האחריות של עדים בתקופות שונות. בכך אני חותרת להקשות על הפרודיזציה הצרה והחד-ממדית של "עידן העד", כפי שתחמה אותו ההיסטוריונית אנט ויוורקה בספרה המדובר שזכה לכותרת זו, ולחלוק על טענתה כי עידן זה נפתח עם משפט אייכמן ובעקבות הנוכחות המסיבית של עדויות ניצולי שואה בספרה הציבורית.¹⁰ מלבד זאת, באמצעות ההצבה זו לצד זו של יוזמות של עדות שהתגבשו בהקשרים פוליטיים שונים אני מבקשת לאתגר את ההנחה, המובלעת בחלק ניכר מאותם דיונים שעומדים על המכנה המשותף בין עדויות שואה לעדויות אחרות, ולפיה מעשי עדות מתכנסים למסכת הומוגנית אחת של התנגדות לכוח - יהיו אשר יהיו הנסיבות ההיסטוריות שזימנו ועיצבו אותם.¹¹ תולדות העדות כפי שהן

10. Wiewiorka, *L'ère du témoin*.

11. ראו למשל Winter, *Remembering War*, chap. 11; Margalit, *The*

Ethics of Memory, chap. 5

מסתמנות מבעד למגוון העיסוקים בבעיותיה מסגירות את ההבדלים בין דמויות העד המאכלסות את העידן העכשווי, בין הכללים שבהם יש לדבוק כדי להיות עד מוצלח, בין המטרות שמעשה העדות נועד להשיג ובין העמדות שהוא ממלא בשדה הפוליטי. מיני השיח המטה-עדוטיים פותחים פתח לבחינה מחדש של ההיסטוריה של העדות לא כמורשת המצטברת של ניצחונות צנועים על משטרים אפלים אלא כהפקה אנושית יומרנית, רבת גוונים וצורות, המועדת לעורר מחלוקות ונתונה בחיפוש דרך.

מבחינה תיאורטית, מהלך המחשבה שיוצג בספר מסתייע בתובנות ביקורתיות על העדות, הפזורות כעת בין כמה שדות ידע שאינם מתכתבים כמעט זה עם זה. הבסיס ההגותי הראשון שלו שאוב מן התיאוריה הפוסט-סטרוקטורליסטית של העדות שכבר הוזכרה, שאמנם ייחדה את הבחנותיה לייצוג השואה אך גם הפנתה את תשומת הלב לאופן הפעולה ולאגריים המובחנים של העדות על אסון ומלחמה בכלל. אמנם, מחקרים של משפטנים ופסיכולוגים הצביעו עוד לפני הזרם התיאורטי הזה על הבסיס הקוגניטיבי והאפיסטמי הרעוע של העדות ועמדו על הסדקים באמינותן של עדויות ראייה, על הבדלי הגרסאות בין עדויות שונות על אותו אירוע ועל פערים בין תפיסה, רישום בזיכרון ותיאור מילולי של אירועים.¹² אך בשונה מהם, תיאוריית העדות הפוסט-סטרוקטורליסטית שנוסחה בצל השואה הציגה את הכישלונות שנחלה העדות במבחנים הקונבנציונליים לביסוס אמת עובדתית לא כלקות טבעית אלא כמנגנון השתקה. מבחינתה, וכפי שאראה בהרחבה בהמשך, האתגר שניצב לפתחה של עדות האסון לא היה לנסח טענות אמת מבוססות על האירועים הטראומטיים אלא להנכיח, במסגרת מעשה העדות, את חוסר האפשרות העקרונית לייצג את האסון באמצעים ההכרתיים המקובלים.¹³ הפרשנות הזאת של מעשה העדות הפכה את הבעייתיות שלו לעמוד השדרה של אתיקה חדשה, אך גם למאפיין אינהרנטי של מעשי ייצוג באשר הם. כפי שאטען, הקישור המועיל שהתיאוריה הפוסט-סטרוקטורליסטית ערכה בין האתיקה של העדות לבין המשבריות שפוקדת את העדות בעת הזאת נקנה במחיר ההפשטה של אתגרי העדות העכשוויים וטשטוש ההבניות ההיסטוריות המשתנות שלהם.

המוגבלות של תפיסת העדות הפוסט-סטרוקטורליסטית והדיוקן החלקי והמצומצם של קשיי העדות ששרטטה מתחדדים בעזרת שני דיונים ביקורתיים אחרים בעדות על אסון ומלחמה בהיסטוריה, ששימשו מקור הראיה לבחינה

12. לדיון מקיף בחולשות האמפיריות של עדות הראייה ראו Loftus, Eyewitness Testimony

13. ראו פלמן ולאוב, עדות; אגמבן, מה שנותר מאושוויץ; Lyotard, The Differend

המתוקנת שמוצעת כאן. את הראשון ניתן לזהות עם מחקרים מתחום לימודי הספרות, הקולנוע והטלוויזיה וזכויות האדם שתיעדו את אי-הנחת שבעדות על משברים מרוחקים, ובעיקר את ההשלכות הפרדוקסליות של הייצוגים האודיו-ויזואליים שלהם. מחקרים אלו העמידו בעקיפין באור ביקורתי את היומרות הכוללניות של ההגות הפוסט-סטרוקטורליסטית שעסקה במשבר העדות: הם המחישו שההתמודדות העיקרית של עדויות עכשוויות איננה עם הקושי ההכרתי לייצג אסונות אלא עם תופעות הלוואי השליליות של המנגנונים הטכנולוגיים וההומניטריים שמרחיבים באופן ניכר את היכולת לתעד עולות מרוחקות ולדווח עליהן. המלחמה בבוסניה ורצח העם ברואנדה הוצגו בספרות הזאת כאירועים המנחיתים מכה ניצחת על הנחת העבודה המודרניסטית שלפיה בין ייצוג העוולות, המודעות לקיומן והפעולה הציבורית לצמצומן מתקיים קשר סיבתי רציף. בעקבות האירועים המחרידים הללו, שסיקורם בתקשורת והמעקב הבין-לאומי ההדוק אחריהם לא הצליחו להביא למניעתם, הלכה והתחדדה התחושה המביכה כי העדות על אסונות של אחרים כפופה לכורח פנימי שאיננו מרפה, אף שהיא נכשלת שוב ושוב בהשגת מטרתיה.¹⁴

הדיון הביקורתי השני בעדות שבו הסתייע מהלך המחשבה שיוצג כאן התפתח במסגרת מחקרים שתיעדו את העיצוב החברתי של עדות הראייה בראשית העידן המודרני. עבודתו של החוקר סטיבן שפין על המוסכמות החברתיות וההבחנות המעמדיות שקבעו, במסגרת המפעל המדעי המתפתח באנגליה של המאה השבע-עשרה, מי רשאי לשמש כעד, סיפקה תזכורת חשובה לכך שאמיתותן של עדויות אמפיריות אינה נקבעת על פי איכותן אלא מושפעת - באופן מפלה ומדריר - מהאמון המקדמי שניתן בעדים מסוימים הודות לסטטוס החברתי שלהם. עבודתה של אנדריאה פריש על העדות המשפטית בימי הביניים, שנסכה על יושרתו ועל אופיו הטוב של בעל הדין ולא על האירוע השנוי במחלוקת, הראתה שעדות הראייה תלויה הניסיון היא רק צורה היסטורית אפשרית אחת של עדות, ושהדומיננטיות שלה בימינו היא במידה רבה תוצר של צירוף נסיבות מקרי. אף שהמחקרים הללו לא נגעו במישרין בעדויות עכשוויות על אירועי קיצון, הם הפנו את תשומת הלב להסדרה החברתית של העדות, לדיונים המטה-עדויתיים שבהם היא משתקפת ולפתרונות המשתנים שהדיונים הללו טווים.¹⁵ הם הבהירו שהעדות אינה כפופה רק לרצונו ולשיקול דעתו של הפרט ושעדים

14. Dawes, That the World May Know; Keenan, Publicity and Indifference; Torchin, Creating the Witness
15. Shapin, A Social History of Truth; Frisch, The Invention of the Eyewitness

אינם חופשיים לבצעה בדרכם הייחודית, וכן שההיסטוריה של העדות העובדתית שזורה בשיפוטיות אתיים שאמורים להיות זרים כביכול לעולמה.

הקריאה הביקורתית בתיאוריית העדות העכשווית וההיסטוריוזציה המתוקנת של מגוון האופנים שבהם העדות הוצגה כבעיה הם הבסיס לבחינה המחודשת של אתיקת העדות שאציע בחיבור זה. לטענתי, העניין בתהליך הנחשק והמפרך גם יחד של ההיעשות לעד שהסתמן מבעד לעיסוק הער במגבלות העדות סיפק את התשתית המעשית הנחוצה להפיכתה של העדות מאקט משפטי או מדעי של אמירת אמת לכלל ייעוד חברתי. ההתייחסות החוזרת ונשנית במהלך המאה העשרים אל העדות כאל אתגר לא שיקפה רק תהייה פילוסופית; היא נועדה לסמן אפיקי פעולה ודרכי התנהגות שיחידים יכולים לאמץ כדי להפוך לעדים, באופן שימקסם את הערך המוסרי והפוליטי שיוחס לעדות כמעשה אישי ואינדיבידואלי בתכלית. כפי שאבקש להראות, ההיעשות המחושבת לעד עומדת כיום בלבו של מעשה העדות, שנמדד בתמורה הסובייקטיבית שהוא מחולל לא פחות - ואולי יותר - מאשר במידע האובייקטיבי שהוא מעביר. לטענתי, הממד החדש הזה של העדות כפרקטיקה שאימוצה מסייע לעצב עצמיות אחראית ואוטונומית, יכול מצדו להסביר את התפקיד הבולט כל כך שהעדות ממלאת במאבקים למען זכויות אדם, הומניטריזם וצדק גלובלי.

שלושת הפרקים המרכזיים של הספר מוקדשים לתיעוד ולניתוח של כמה מפניו של התהליך ההיסטורי שבמהלכו מוסגרה העדות מחדש כמחווה שמחוללת תמורה סובייקטיבית ואינה מפיקה רק אמתות אמפיריות או מטפיזיות. הם מבקשים להציע זווית אחרת לבחינתו של "עידן העד" כעידן שאינו מתאפיין רק בגידול במספרם של העדים ובעלייה בנראות ובבולטות הציבורית של העדות, אלא גם, וכחלק מאותו עניין, בשינוי מהותי בטיבה של העדות. מהביצוע המחושב של העדות, שכמה מצורותיו ייפרשו כאן, עולה כי בעוד העדות תמיד משרתת את האמת בדרך כזאת או אחרת, היא אינה עוסקת בהכרח בכיסוסה של אמת עובדתית. העדות בימינו, ובעיקר מעשי עדות המשולבים בביקורת פוליטית, נתפסת לעתים קרובות כדרך המאפשרת להעפיל לעמדה שממנה האמת עשויה להתגלות, ולא רק כאמצעי מועדף להעברה ולהפצה של אמת מוכרת. כך, בעיני כמה מאוהדיה הנלהבים ביותר, התפרשה העדות ועודנה מתפרשת כמעשה רב-ממדי שכרוך בייצורם המשולב של אמיתות בעלות רלוונטיות פוליטית ושל סובייקטים בעלי מעלות מוסריות.

כפיפתה העכשווית של העדות למהלך ההיעשות לעד שאותו היא אמורה לשרת ובתוך כך להראות מעידה אפוא על כך שעדות הראייה כפי שגובשה וקודשה במשפט, במדע ובהיסטוריוגרפיה אינה המודל הבלעדי ואף אינה המודל המשפיע ביותר של עדויות על אסון ומלחמה בעידן שלנו. לאמתו של דבר,

במהלך המאה הקודמת פורשו עדויות מסוג זה כמונחים המזכירים יותר את הרוקטרינה הנוצרית של העדות, שלפיה העד – או בשמו היווני, המרטיר – הוא עצמו עדות לאמת נשגבת שאותה הוא מגלם בגופו ובמעשיו. כריכתם של העד והעדות זה בזה בימינו מספקת חיזוק לטענה שהעלה לאחרונה סמואל מוין בנוגע למקורותיהן ההיסטוריים של עדויות השואה. לטענתו, כוח המשיכה של העדויות הללו והלהט שבו התקבלו נושאים את חותמה של התפיסה הנוצרית של העדות, שהוחייתה בזמן מלחמת העולם השנייה ובשנים שלאחריה כדי לפייס ולקרב מחדש בין יהודים לנוצרים. מוין סבור כי "ייתכן שבתחילת דרכה של העדות תיאוריה בעלת גוון תרבותי ספציפי של עדות דתית סיפקה את המסגרת הרלוונטית ביותר שאפשרה לסוג הדיבור העדותי להיות מובן ולפרקטיקות שלה להיות בעלות משמעות". אך מוין גם מדגיש שהעדות עשתה מאז כברת דרך ועברה חילון, כך ש"עדים מוסריים בימינו רחוקים מלהיות שייר פשוט של התרבות הנוצרית".¹⁶ האתיזציה של העדות עשויה להיות תוצאה מפותלת אחת של החלחול של מוטיבים דתיים אל העדות, אך החיבור הנוכחי מציג יותר שאלות מתשובות באשר לגנאלוגיה של צורות העדות שבניתוחן הוא מתמקד. בפרקים הרביעי והחמישי ארמוז על מקורות השפעה אחרים שעמדו ברקע הפרשנות האתית של העדות, בהם שיח הטראומה, הפוליטיקה של זיכרון השואה, הביקורת על תרבות המומחים והעיסוק בתולדות הבלתי צפויות של הסיוע ההומניטרי במצבי חירום. בלי לפסוק מה היה מקור ההשראה העיקרי לגיבושן של אתיקות העדות, אבקש לשים את הדגש על ההבדלים ביניהן ועל התכנים הגמישים שאפשר לצקת לעדות משעה שהיא מסתמנת כצורה קיומית מיוחדת, ויהיו אשר יהיו הנסיבות שהביאוה לעולם.

מבנה הספר

ניתוחי המקרה ההיסטוריים שיוצגו בספר אינם מתיימרים לשרטט דיוקן מקיף וממצה של פרקטיקות העדות העכשוויות, וגם לא לספק הסבר פוליטי או סוציולוגי להשתרשותן כתגובה לאלימות פוליטית. כמה מן הסוגים והפלטפורמות המרכזיים של העדות, כמו עדויות של עבדים, עדויות בוועדות אמת ופיוס והז'אנר הלטינו-אמריקני המכונה "סטטמוניו", לא זוכים בספר לדיון המשקף את מקומם הבולט בהיסטוריה של העדות בעת הזאת. מטרת הספר אינה להעמיד מודל כולל של עדות או לשחזר את ההסתעפויות הגלובליות שלה

16. Moyn, *Bearing Witness*, pp. 131, 139.

במלואן. תחת זאת הוא מתמקד בסוגיה קריטית אחת שלא נחקרה כיאות עד כה, שמאירה באור חדש את אופייה האתי של העדות ואת הקשרים הסבוכים בינה לבין החיים הפוליטיים: הבחינה הביקורתית של העדות בידי תומכיה הנלהבים ביותר, שמשוחזרת באמצעות שלושה מקרים המייצגים אפיזודות מרכזיות ומוכרות בהיסטוריה הקרובה של העדות במערב. אגב כך, ההבדלים בין תצורות שונות של לבטי העדות המתגלים הודות לפרישתם ההיסטורית מסייעים לתקן את הרושם המוטעה שלפיו השואה והעדות על אודותיה הם המקרה הפרדיגמטי והמודל המחייב של עדות במשבר.

בלב הספר עומד הדיון בשלושה מופעים היסטוריים של האתיקה המעשית של העדות אך שני פרקיו הראשונים מוקדשים לביסוס המהלך התיאורטי שעומד ביסוד חקירה היסטורית זו. הפרק הראשון מבקש לעמוד על הקשר בין האתיקה של העדות לבין הפוליטיקה הלא ממשלתית ועל הנחיצות שבזיהוי הקשר הזה לאור הנטייה של אותו זרם הגותי שתתם כה רבות להבנת החשיבות המוסרית של העדות – ההגות הפוסט-סטרוקטורליסטית – לחשוב על העדות כעל מחווה אתית המנותקת מן הפוליטיקה. פרק זה מפתח, בעזרת מחקריו של מישל פוקו על האתיקה ועל בסיס תפיסתו את האתיקה כפרקטיקה הנוגעת בראש ובראשונה למישור היחסים שבין העצמי לעצמו, מושג חלופי של אתיקה של עדות שתואם, כפי שאני מבקשת להראות לאורך הספר, למובנים שהוקנו לעדות בתרבויות האסון והמלחמה השונות של המאה העשרים. לצד זאת, הפרק הראשון מפתח, בעזרת התיאורטיקן הצרפתי מישל פר, את מושג הפוליטיקה הלא ממשלתית, ומראה באילו אופנים בדיוק תורמות פרקטיקות של עדות המעוררות יותר שאלות מתשובות לגיבושה ולחיזוקה של הצורה הפוליטית הזאת.

כדי לחדד ולבסס את טענתי בדבר היחסים הבעייתיים המתכוננים במסגרת מחשבת העדות העכשווית בין האתיקה של העדות לבין הפוליטיקה שלה, מוקדש הפרק השני של הספר לקריאה ביקורתית בפילוסופיית העדות הפוסט-סטרוקטורליסטית. פרק זה משחזר את הטיעונים המרכזיים שעומדים ביסוד ההמצאה התיאורטית מחדש של העדות כמחווה אתית בספרו של ז'אן-פרנסואה ליוטאר הדיפרנד: היגדים במחלוקת, בספרם של שושנה פלמן ודורי לאוב עדות: משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה, ובספרו של ג'ורג'יו אגמבן מה שנותר מאושוויץ: הארכיון והעד. מטרתו של הפרק כפולה: לאפשר הבנה שלמה יותר של מה שהפך זה כבר למושג מפתח במחשבה הביקורתית, ולחשוף את נקודות העיוורון שלו. הפרק מראה כי הצלחתם של ליוטאר, פלמן ולאוב ואגמבן לפרוץ את הפרדיגמה המשפטית והמדעית של עדות הראייה נקנתה במחיר אובדן הספציפיות של העדות כמוסד מוסרי ופוליטי. ההחמצה הזאת נובעת, כפי שאבקש להראות, מן השימוש במושג העדות כזיו שעליו

נתלית חשיבה מחדש על המבנים הכלליים של הסובייקטיביות, ההיסטוריה והפוליטיקה, שנקודת המוצא שלה היא הקטסטרופה או האירוע היוצא מן הכלל. הפרק עומד על ההשלכות הפוליטיות והפילוסופיות של מהלך זה, המקדש אסון פוליטי אחד ויחיד - שואת היהודים - ומציגו כתבנית הרוע הפוליטי בתקופתנו. לטענתי, מאחר ש"אשוויץ" משמש כנקודת הייחוס הבלעדית של מה שניתן לכנות "פרדיגמת אשוויץ" של העדות אך לא כתחום החלות היחיד שלה, נדחקות לשוליים השאלות המוסריות והפוליטיות הספציפיות שמעלה העדות בעידן הגלובלי, שבו הדינמיקות של אסונות פוליטיים שונות בתכלית מזו של ההשמדה הנאצית.

הדין ההיסטורי במיני השיח המטה־עדוטיים ובאתיקה של העדות המשתקפת בהם נפתח במלחמת העולם הראשונה - אירוע שבעקבותיו החל להתחדד לראשונה הפער בין עובדת העדות לבין ההווה העדית. הפרק השלישי של הספר עוסק בספר עדים שראה אור ב־1929 - פרויקט יומרני של חייל משוחרר ששמו ז'אן נורטון קרו שחתר לסקור ולדרג את כל ספרי הלוחמים שראו אור בצרפתית בזמן המלחמה ובשנים שאחריה. הפרק מנתח את עמדת העד ואת הדרכים להשגתה כפי שהם מובאים בדוקטרינה המנומקת של ביקורת העדויות שפיתח קרו. הוא מראה שכבר היוזמה המוקדמת הזאת להערכת עדויות שמה את הדגש על מעלותיו המוסריות של הדובר העדי והקנתה לאיכותו הספרותית או האמפירית של הטקסט העדוטי תפקיד משני בהשוואה אליהן. כך, עבודתו הביקורתית של קרו התבססה על הבחנה עקרונית בין עדים מעורבים לבין צופים מן הצד באירועים, והניחה שהשייכות של טקסט לגוף היצירה העדית נקבעת על פי זהותו של המחבר ולא על פי סגנונו הספרותי של הטקסט. הפרק עומד על התנאים המעשיים לפוליטיזציה של העדות כפי שהתווה אותם קרו ומראה כיצד עדים אמור היה לשמש פלטפורמה לפוליטיזציה שכזאת בכך שביקש, במקביל, לספק הכשר לסטטוס של כל עד ועד בנפרד אך גם להעמיד עדות קולקטיבית שתקנה לסיפורי הלוחמים משקל ותהודה מצטברים. הפרק מתעכב על שתי הנחות עבודה שעמדו ביסוד ביקורת העדויות של קרו ועל מנגנוני הסמכת העדים שנכרכו בהן: על ההנחה שמעשי עדות אותנטיים מחייבים נאמנות לניסיון הנחוזה, שמצריך מצדו מידה לא מבוטלת של משמעת עצמית; ועל ההנחה כי עד מוסמך הוא מי שסיפורו תואם לחוויות קולקטיביות, וכי משום כך תהליך ההיעשות לעד יושלם רק בכפוף להצלבה בין עדויות.

קרו ביקש להבטיח את הערך המוסרי והפוליטי של עדויות הלוחמים באמצעות דירוג של עדים, מתוך מחשבה שהמכשול העיקרי הניצב בפני העדים הוא השפעתם המצטברת של מיתוסים מלחמתיים. לעומת זאת, ההסדרה החברתית של עדויות ניצולי השואה, שלה מוקדש הפרק הרביעי של הספר, התבססה על

עמדה הפוכה, שלפיה לכל עדות יש ערך תרפויטי או פדגוגי, וכי כל היעשות לעד היא רצויה לנוכח האתגר המובחן שאתו היא אמורה להתמודד - השתיקה הנובעת ממוות, טראומה או אטימות. המחשבה שהעד הניצול הוא תוצר של תהליך מענה של עדות ולא המקור שיוצר אותה הייתה התמה המרכזית בכמה מהעבודות הנודעות ביותר בתחום היצירה העדית על השואה. בפרק זה אני מתמקדת בפרויקט אחד - ארכיון פורטנוף לעדויות וידיאו של ניצולי שואה באוניברסיטת ייל, שהיה המיזם הראשון שהוקדש לגביית עדויות מצולמות מניצולי שואה ולארכוב שלהן - שניסה ליישם את התובנה בדבר הסובייקטיביות המפוצלת של העדים הניצולים באופן פרואקטיבי, תוך אימוצה כתבנית המארגנת של פעילות לגביית עדויות ולהפצתן בקנה מידה רחב.

ארכיון פורטנוף נבדל מפרויקטים אחרים לגביית עדויות מצולמות של ניצולי שואה בכך שחתר להעמיד את התנאים המוסדיים שבהם הניצולים יוכלו להיהפך לעדים בדרכם הייחודית. מצד אחד, מייסדי הפרויקט זיהו את הפוטנציאל של טכנולוגיית הווידיאו בהרחבת הנגישות לעמדת העד ובפתיחתה לפני ניצולים מן השורה, שאינם מסוגלים או אינם מעוניינים להעלות את זיכרונותיהם על הכתב. הם הבינו שדווקא משום שהעדויות היא מבע אישי מאין כמוהו, רק במקרים נדירים העדים יכולים להוציאה לפועל לבדם, ולרוב היא מותנית בקיומם של מוסדות המזמינים ניצולים להיות לעדים וכיחסים קהילתיים המעוררים אותם לעשות זאת. מצד שני, מודל גביית העדות שפותח בארכיון דגל בהבניה מינימלית של מהלך הריאיון והדגיש את הצורך בהקשבה אמפתית לסיפורם של הניצולים כפי שהם בוחרים לספרו. בפרק זה אני טוענת שלמרות הריסון שהפגינו אנשי ארכיון העדויות בייל בגביית עדויות ובפרשנותן - וליתר דיוק בגללו - גישתם מציינת קפיצת מדרגה בהבניה האתית של העדות. בזכות האכסניה האקדמית שלו, הארכיון עיגן לראשונה את ההיעשות לעד ואת ההתערבות המרוסנת הנדרשת על מנת לממשה בהמשגות תיאורטיות שנלקחו מתחומי הפילוסופיה, תורת הספרות והפסיכואנליזה. לצד זאת, מחקרים אחדים שנכתבו במסגרת הארכיון או בעזרתו ביססו את עמדת העד כעמדת סובייקט גנרית, שגם מי שהיה קורבן לאירועי השואה וגם מי שהתוודע אליהם בדיעבד יכול ונדרש למלא.

הפרק הרביעי משווה בין תפיסות העדות שהתוו שניים מן האדריכלים והפרשנים הבולטים של מפעל העדויות בייל - הפסיכיאטר, הפסיכואנליטיקאי וניצול השואה דורי לאוב, וחוקר הספרות לורנס לאנגר - ומשחזר את ההקשרים ההיסטוריים שבהם התגבשו. הפרק מעמיד את תפיסתו של לאוב, שראה בעדות אירוע תרפויטי ביסודו, שבו זיכרונות השואה של הניצול נולדים לראשונה באמצעות המפגש בינו לבין מאזין אמפתי, מול תפיסתו של לאנגר, שהדגיש את הערך החינוכי שהיה טמון בעדויות הודות לכך שלא ניתן להפיק מהן מסר.

בפרק זה אני מראה שלמרות ההבדלים הניכרים ביניהן, שתי התפיסות גם יחד שמו דגש על מהלכי ההיעשות לעד לשואה - אם של הניצול ושל המראיין, שנרתמו יחדיו לעיבודה של טראומה היסטורית שלא יכלו לעבדה בנפרד, ואם של הצופים, שאולצו, לנוכח ההכרעות המוסריות השנויות במחלוקת שהוצגו בעדויות, להשתמש בכושר השיפוט העצמאי שלהם ובדרך זו להתאמן בצפייה פעילה באסונות אחרים. עוד אני מראה ששתי הדמויות האתיות שאמורות היו להתגבש, לשיטותיהם של לאנגר ולאוב, באמצעות פרויקט עדויות הניצולים - הצופה המודע והמטפל-העד - יכולות להתפרש כסקיצה של הגיבורים המרכזיים בסצנת הסיוע ההומניטרי לנפגעי אסונות בעולם השלישי שהחלה לקרום עור וגידים באותו זמן בדיוק.

המחלוקת הגלויה ברבר אופייה של העדות עומדת במוקד הפרק החמישי, העוסק בפרקטיקות העדות ההומניטרית של ארגון רופאים ללא גבולות ובפרשנויות השונות והמתחרות לעתים שניתנו לה. העדות ההומניטרית מזוהה בדרך כלל כמעשה נועז וחתרני של אמירת אמת המתכתב עם פשיטת הרגל הערכית של הוועד הבין-לאומי של הצלב האדום, שלא התריע בפומבי על השמדת היהודים בזמן מלחמת העולם השנייה. בפרק זה אני מראה שבשונה מהדימוי הנפוץ הזה, העדות ההומניטרית מקיפה ספקטרום רחב של פעולות מובנות שביסודן עומד אקט מוצנע יחסית של נוכחות באזורי משבר, המבטא את מאווייהם של הפעילים ההומניטריים יותר משהוא מבטא את מצוקותיהם של הקורבנות בעולם השלישי. בעזרת מסמכי ארכיון וקטעי עיתונות משנות השבעים, תקופה שבה הסניף הצרפתי של רופאים ללא גבולות החל לעשות את צעדיו הראשונים, הפרק משחזר את הופעתה המוסדית של התשוקה להיות לעד ומצביע על זיקותיה ההיסטוריות למשבר הלגיטימיות שפקד את הרופאים ואת תרבות המומחים בכלל באותה תקופה. בנוסף, בפרק זה אני טוענת שהבנת העדות ההומניטרית כמעשה המשרת את התשוקה לטפח מומחיות נאורה ומקנה לה צורה קבועה וניתנת לשעתוק מאירה באור חדש את הטלטלה שפקדה את מערך הסיוע ההומניטרי הטרנס-לאומי במהלך שנות התשעים; היא מאפשרת להבין את המשבר שפרץ לנוכח מה שנתפס כניצול לרעה של הסיוע ההומניטרי במצבי חירום מורכבים במקומות כמו סומליה, בוסניה וגומא שבקונגו כמשבר שנגע לעצמיות האתית של העד-המומחה. הפרק מראה כיצד הפכה העדות באותן נסיבות לבעיה אקוטית וכיצד היא התפרשה מחדש כמעשה המאפשר לבסס את ההבדל ההולך ומתמוסס בין הפוליטי לבין ההומניטרי, אך גם כאקט שביצועו המיטבי מחייב התכוננות וידע רחב על אתגרי הפעולה ההומניטרית.

פרק הסיכום מבקש לחדד את האלטרנטיבה שהאתיקה המעשית של העדות מציבה לשיטות אתיות אחרות. נקודת המוצא הכפולה שלו היא ההכרה של

תיאוריית העדות הפוסט-סטרוקטורליסטית בפוטנציאל של העדות לחולל מהפכה בתחום האתיקה, והימנעותה של הגות זו מלשרטט קווי מתאר סובסטנטיביים לאתיקת העדות החלופית שהיא מקדמת. בפרק זה אני מבקשת להראות שהעיסוק הרפלקסיבי בעדות הציב חלופה מסקרנת לאתיקה הנורמטיבית בכך שהציע מודל לארגון שיטתי של ההתנהגות המוסרית שלא הסתמך על החוק המוסרי, המשפטי או הדתי כעל מקור התוקף שלו. בתוך כך אני מציבה סימני שאלה באשר לגורל הצפוי למודל זה בעידן המתאפיין בטכנולוגיות מידע ותקשורת חדשות שהופכות את העדות לפרקטיקת המונים ומאפשרות לרבים לקחת בה חלק. הפרק מבקש לחזק את המסקנה שעולה משאר חלקי הספר, ולפיה הפוליטיזציה והדמוקרטיזציה של מעשה העדות כרוכות בשינויים מפליגים באונטולוגיה שלו. גם אם אין בכך תשובה נחרצת לשאלות מהי עדות, ואיך, אם בכלל, צריך לבצע אותה - תקוותי היא שמהלך המחשבה והחקירה המוצגים בספר יאפשרו לנסח את השאלות הללו בצורה מדויקת ופורייה יותר, כשאלות הקשריות הָעֵרוֹת להבדלים הקונקרטיים בין סיטואציות היסטוריות ומאבקים פוליטיים, ולא פחות מכך למשמעות האתית והפוליטית שבעצם הצבתן.